

Т. Заболотна

**Освіта в окупованій Білорусії: огляд монографії М. Г. Жилінскі
“АДУКАЦЫЯ НА АКУПРАВАНАЙ ТЭРЫТОРЫ
БЕЛАРУСІ Ў ГАДЫ ВЯЛІКАЙ АЙЧЫННАЙ ВАЙНЫ
(чэрвень 1941 – ліпень 1944 гг.)”. Минск. 2006.**

Утворення незалежних держав після розпаду Радянського Союзу значно обмежили науковий, культурний обмін та спілкування між вченими колишніх республік. Такі процеси зменшили кількість надходжень до бібліотек іншомовної літератури. Звернення у багатьох новоутворених країнах до національних традицій спонукало широке використання рідної мови для написання наукових праць на протипагу російській мові, що слугувала інтернаціональною мовою для радянських народів. До переліку важкодоступних книг потрапила література і нашої близької сусідки – Білорусі.

У цьому зв'язку для істориків війни значний інтерес становить монографія М. Жилінського, присвячена актуальній і малодослідженій темі – стану освіти на окупованій території Білорусії. Дана проблема частково вивчалася радянськими істориками, але лише в контексті інших дотичних тем, спеціальної ж праці не було написано як на теренах республіки, так і всього СРСР. Переважна більшість монографій, написаних до останнього часу, містила загальний матеріал з дослідження окупаційного режиму, руху Опору, підрахунки збитків та втрат, завданих гітлерівцями захопленням територіям. У сучасних умовах постала нагальна потреба вивчення окремих аспектів окупації, повсякденного життя населення міст і сіл, в яких встановлювався „новий порядок”. У цьому контексті праця М. Жилінського на теренах Білорусі досить актуальна.

Структура монографії відповідає творчому задуму й логіці викладу, який базується на проблемно-хронологічних засадах. Дослідження складається з чотирьох повноцінних розділів.

Перший розділ містить детальний огляд літератури та джерел. Вчений умовно поділяє всю історіографію на 4 групи: статті та публікації радянських авторів періоду Великої Вітчизняної війни, дослідження білоруських істориків до 1991 р., наукові публікації, що вийшли після розпаду Радянського Союзу і друкуються у наш час, праці зарубіжних авторів. Здійснений М. Жилінським огляд літератури доводить, що білоруські вчені зіткнулися з тими ж проблемами, що й українські історики. Ідеологічний тиск, цензура, недоступність архівних джерел окупаційної доби спричинили заангажованість та публіцистичність праць. Автор відзначає здобутки радянської історіографії, серед яких на перший план виступає залучення значного масиву емпіричного матеріалу. Проте з часом ситуація суттєво змінилась, і в 90-х роки світ побачила низка праць, автори яких залучили до наукового обігу значний масив щойно відкри-

тих для доступу архівних документів та матеріалів. Останнє дозволило по-новому подивитись на низку проблем, зокрема й стану освіти в окупованій Білорусії. М. Жилінський зазначає, що на сучасному етапі пожвавішали краєзнавчі дослідження, в яких розкриваються особливості окупаційного режиму на регіональному рівні. Окремо автор монографії розглядає мемуарну літературу та спогади очевидців, котрі є цінним історичним джерелом у поєднанні з архівними матеріалами й допомагають відтворити об'єктивну ситуацію діяльності освітніх установ у захоплених гітлерівцями областях. Характеризуючи джерельну базу дослідження, можна констатувати, що вона є цілком достатньою для розв'язання поставлених завдань, хоча мала бути урізноманітнена альтернативними джерелами, скажімо, неопубліковані епістолярії та усні історії свідків тогочасних подій.

У другому розділі вчений доволі ґрунтовно висвітлив зусилля радянського уряду з евакуації у тил дитячих дошкільних установ та їхніх вихованців, проаналізував основні труднощі, які виникли перед організаторами цього процесу. Виявлені автором архівні документи дали змогу зробити висновок, що у надзвичайно складних умовах керівництво республіки налагодило евакуацію дітей, які перебували на державному утриманні, на Схід. Проте вдалося вивезти лише близько 300–350 тис. дітей, що склало лише 7–8% від їх загальної кількості до 16 років. Отже значна частина маленьких білорусів залишалася на території, яка незабаром потрапила під окупацію гітлерівців.

У третьому розділі М. Жилінський детально описує структуру окупаційної влади та участь місцевого населення, переважно інтелігенції, у налагодженні діяльності допоміжних органів управління. Особливу увагу він приділяє першому головному відділу політики, який поряд з іншими питаннями займався й освітою. Документи та матеріали з архівосховищ Білорусії, залучені вченим для написання розділу, дозволили проаналізувати створення та діяльність середніх, спеціальних навчальних закладів. Слід відзначити широке використання в якості джерел періодичних видань, часописів, підручників, призначених для роботи та навчання в тогочасній школі.

Дослідник слушно наголошує, що виховання та освіта підростаючого покоління на окупованих територіях здійснювалася в загальному руслі німецької ідеології та пропаганди і передбачала перетворення місцевих підлітків і дітей на слухняних працівників та виконавців, які з покорюю й повагою мали ставитися до своїх „визволителів”. М. Жилінський здійснив порівняльний аналіз освітньої політики в двох рейхскомісаріатах – „Остланд” і „Україна”, до яких входила територія Білорусії, схарактеризував особливості навчального процесу, наголосивши на труднощах, які виникли перед тогочасними освітянами та схарактеризувавши відмінності й схожості у навчальному процесі.

Прикметно, що нацистська верхівка мала різні думки щодо відновлення освітніх закладів у захоплених населених пунктах. Так, А. Гітлер, Г. Гімmlер, Е. Кох вважали, що відкриття шкіл та вищих навчальних закладів у майбутньому призведе до пробудження національної свідомості місцевих жителів, що може стати небезпекою для утвердження нацистського режиму. Рейхсфюрер СС

Г. Гімmlер в одному зі своїх документів стосовно освіти наголошував: „Для не-німецького населення на Сході не повинно бути ніяких шкіл, крім чотирикласної початкової школи. Початкова школа має ставити своєю метою навчити учнів тільки рахувати максимум до 500 і вміти розписатись, виховати старанність і слухняність є божою заповіддю. Вміння читати я вважаю не обов’язковим. Щорічно повинна проводитися фільтрація дітей у віці від 6 до 10 років для відбору повноцінних і неповноцінних дітей”¹. У той час як рейхскомісар «України» Е. Кох був налаштований категорично проти надання освіти мешканцям окупованих територій, В. Кубе прагнув зацікавити молодь у здобутті освіти, тим самим підготувати необхідні умови для її онімечення. Влада нацистської Німеччини вбачала в шкільній системі інститут, який повинен був позбавити підростаюче покоління Білорусії впливу комуністичної ідеології та виховати його у дусі націонал-соціалізму, залучити молодь у сферу німецьких воєнно-економічних інтересів. Фактами організації шкіл та середніх навальних закладів окупанти намагалися відвернути увагу молоді від визвольного руху, а також виконати основне своє завдання – підготувати якісну та покірну робочу силу для Третього рейху.

Окрім діяльності всього спектру навчальних закладів (початкових, середніх і спеціальних), М. Жилінський піднімає й такі цікаві питання як підготовка вчительських кадрів, умови праці, життя та діяльності освітян. Саме брак підручників та кваліфікованих „благонадійних” до режиму спеціалістів став серйозною проблемою для тогочасної системи освіти.

Четвертий розділ монографії присвячений діяльності партизанів та підпільників Білорусії у напрямку запобігання реалізації німецьких планів у галузі освіти. Висвітлюються методи й засоби боротьби двох ідеологічних систем за підростаюче покоління та намагання перетягнути його на свій бік, сформувати життєві цінності та погляди відповідно до основних засад політики воюючих сторін. Щоб перешкодити німецькій пропаганді у навчанні й вихованні білоруських дітей у націонал-соціалістичному дусі за ініціативою підпільників і партизанів та під їхнім керівництвом були організовані таємні школи, школи партизанських зон і лісові школи. Відомостей про перші практично немає, оскільки їхня діяльність була достатньо серйозно законспірована. Щодо інших двох, то автор дослідження доводить, що навчанням в них було охоплено понад 60% білоруських дітей. Навчання відбувалося за радянськими підручниками, на основі довоєнних програм, виховання відбувалося на принципах ненависті до німецьких окупантів, відданості своїй Батьківщині.

Завершує монографію аналіз наслідків нацистської окупації для освіти республіки. Автор зазначає, що політика окупантів та воєнні дії спричинили широкомасштабне руйнування матеріальної бази закладів системи освіти, загальні матеріальні збитки по навчальним установам Білорусії склали понад 2,5 млрд. При цьому М. Жилінський залишає поза увагою той факт, що значна частина будівель та майна шкіл постраждала ще до початку окупації внаслідок бойових дій обох воюючих сторін.

Цінність книга підвищує значна кількість науково-довідкового матеріалу, серед яких особливу увагу привертають таблиці та схеми (наведена низка цікавих архівних документів про кількість навчальних установ, навчальні плани загальноосвітніх, ремісничих, лісних шкіл, розклад уроків, кількість класів та склад учнів у школах, структура системи освіти на окупованій території Білорусії, постанови про шкільний порядок), хроніка подій, вміщених у кінці книги.

Збіднює роботу стриманість автора у оцінках тогочасних подій, процесів, явищ. Інколи наведені факти залишаються без належного аналізу чи відповідних коментарів, які б дозволили зрозуміти особисту позицію вченого щодо того чи іншого питання.

Суттєвим побажанням з приводу роботи, є те, що написання її на білоруській мові значно звужує коло читачів, доцільно було б перевидати працю ще й російською чи англійською мовами.

Дана монографія стане в нагоді науковцям, студентам і всім тим, хто цікавиться історією Другої світової війни, та окупації зокрема, як Білорусії, так і інших країн, які зазнали на собі тягар гітлерівської окупації.

---

¹ *Ленська В. В.* Фашистська шкільна політика на окупованій території України // Укр. іст. журн. – 1990. – № 10. – С. 81.